

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 17 (2019)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.17.4

Anna Dymmel

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID 0000-0003-3532-3590

Rola książki historycznej w kształtowaniu tożsamości narodowej w XIX wieku w świetle domowych księgozbiorów inteligencji, ziemiaństwa i duchowieństwa Królestwa Polskiego

Problem tożsamości narodowej jest jednym z istotnych zagadnień pojawiających się w refleksji badawczej nauk społecznych i humanistycznych. Z racji podjętego tematu istotne pytania wiążą się ze znaczeniem książki w kształtowaniu i rozwijaniu poczucia identyfikacji narodowej. W przypadku polskiego ziemiaństwa i inteligencji wywodzącej się niejednokrotnie ze zubożałych środowisk szlacheckich, świadomość narodowa odgrywała istotną rolę. Problem jest o tyle ważny, że wzorce kształtowane przez elity oddziaływały na pozostałe grupy społeczeństwa, przenikając do tradycji i kultury całego narodu¹. Warto także zwrócić uwagę, odnosząc się do rozważań Roberta Darntona dotyczących sposobów komunikacji w epoce nowożytnej, że książka jako narzędzie komunikacji, obok przekazu ustnego, rękopiśmiennego (np. dokumenty rodzinne, zapiski, niekiedy bogate domowe archiwalia) z pewnością stawała się dobrym instrumentem oddziaływania i upowszechniania określonych informacji, idei i poglądów². Zatem książka, szczególnie piśmiennictwo historyczne, może być postrzegana jako przydatne narzędzie edukacji i narzędzie kształtowania tożsamości społeczeństwa. Nabiera przy tym szczególnie istotnego znaczenia w sytuacji zaborów i braku własnej państwowości oraz związanego z tym niedostatkiem instytucjonalnych działań mających na celu budowanie tożsamości narodowej.

W pierwszej kolejności należy odnieść się do terminu „tożsamość narodowa” będącego istotnym dla niniejszych rozważań. Pojęcie tożsamości narodowej jest wyjątkowo złożone, na co zwracali uwagę historycy (m.in. Tadeusz Łepkowski³, Jerzy Jedlicki⁴, Janusz Żarnowski⁵, Tomasz Schramm⁶) i socjologowie. Pojęcie tożsamości (ang. *identity*) oznacza w ogólnym ujęciu utożsamianie się z kimś, identyfikowanie

1 S. Siekierski, *Czytania Polaków w XX wieku*, Warszawa 2000, s. 22.

2 R. Darnton, *An early information society: News and the Media in Eighteenth-century Paris*, „The American Historical Review” 2000, 105, nr 1, s. 1–35.

3 T. Łepkowski, *Uparte trwanie polskości: nostalgia, trwanie, nadzieje, wartości*, Londyn, Warszawa 1989.

4 J. Jedlicki, *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują*, Warszawa 1988, s. 7.

5 J. Żarnowski, *Świadomość regionalna, narodowa, i europejska w Polsce historycznej i współczesnej*, „Dzieje Najnowsze” 1996, nr 1, s. 32–37.

6 T. Schramm, *Wyznaczniki polskiej tożsamości narodowej u progu odzyskania niepodległości*, <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/schramm.pdf> [dostęp: 30.07.2019].

się zazwyczaj w odniesieniu do grupy, zbiorowości, narodu⁷. Nie wnikając w prowadzone dyskusje nad pojęciem tożsamości, za T. Schrammem przyjęto definicję historyka Roberta Franka. Francuski badacz, zastanawiając się nad wzajemnym stosunkiem pojęć takich jak „idea”, „tożsamość”, „świadomość” i „poczucie”, proponuje dla „tożsamości” następującą definicję: „jest to poczucie przynależności do tej samej zbiorowości, rodzinnej, wiejskiej, miejskiej, regionalnej, narodowej czy ponadnarodowej”. Czyli, jak stwierdza T. Schramm, tożsamość jest zjawiskiem ze sfery świadomości⁸. Pojęcie tożsamości narodowej – szerokie i wieloznaczne, zmienne historycznie, ma ścisły związek z pojęciem tożsamości kulturowej, bowiem kultura ma istotny wpływ na kształtowanie poczucia identyfikacji z określoną grupą, pozwala na trwałe narodu i rozwój⁹. Jednocześnie wiedza i pamięć o przeszłości odgrywała zasadniczą rolę w kształtowaniu narodowej tożsamości, wzbudzając poczucie wspólnoty wśród uczestników zbiorowości¹⁰.

Na pewno poczucie tożsamości wiązało się z rozwojem świadomości narodowej, co nabierało szczególnego znaczenia w okresie zaborów. W opozycji do polityki państw zaborczych szczególnie znaczące stawało się poczucie przynależności do grupy zamieszkującej dane terytorium, o podobnych obyczajach i kulturze, języku niezależnie od lokalnych różnic¹¹. Ważną rolę odgrywała, zdaniem badaczy, wręcz stawiana na pierwszym miejscu, świadomość historyczna, obecna zarówno w twórczości artystycznej, jak i edukacji oraz życiu publicznym.

Transmisja określonych treści służących budowaniu tożsamości i świadomości narodowej, jak wspomniano, dokonywała się różnymi kanałami, na pewno w określonych kręgach istotną rolę odgrywała książka. Szczególnego znaczenia nabierała ona, zwłaszcza w pierwszej połowie XIX w. w środowiskach elitarnych uczestniczących w kulturze pisma i druku, tj. ziemiaństwa, inteligencji, duchowieństwa. Powolne w gruncie rzeczy procesy alfabetyzacji, jakie miały miejsce w Królestwie Polskim, mimo intensywniejszych starań pod koniec XIX w. powodowały, że dopiero wiek XX przyniósł masowość konsumpcji słowa pisanego.

Celem artykułu jest wskazanie roli książki dotyczącej historii ziem polskich w budowaniu narodowej tożsamości w świetle domowych księgozbiorów określonych warstw społecznych. Co prawda stan badań nad domowymi księgozbiorami w Królestwie Polskim w XIX w. daleki jest od kompletności, ponadto dotychczas prowadzone badania nie są jednolite pod względem metodologicznym, niemniej można podjąć próbę ukazania rysujących się ogólnych tendencji. Niniejsze rozważania, oparte na analizie piśmiennictwa i analizie źródłoznawczej wybranych materiałów źródłowych, należy potraktować zatem jako rekonesans, niemniej pewne reguły są dostrzegalne. Przy okazji warto zwrócić uwagę, co podkreślała już Anna Gruca, na

7 R. Szwed, *Tożsamość a obcość kulturowa*, Lublin 2003, s. 16; K. Łastawski, *Historyczne i współczesne czynniki kształtowania polskiej tożsamości narodowej*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2006/07, nr 3/4, s. 9–39.

8 T. Schramm, *Wyznaczniki polskiej tożsamości...*, s. 1.

9 A. Szyfer, *Tożsamość kulturowa. Implikacje teoretyczne i metodologiczne*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, nr 1, s. 159–167.

10 Ph. Schlesinger, *On national identity; Some conceptions and misconceptions criticized*, „Social Science Information” 1987, nr 2, s. 219–264.

11 T. Schramm, *Wyznaczniki polskiej tożsamości...*, s. 10.

niedostatek badań nad książką historyczną w Polsce, co utrudnia poznanie jej funkcji i społecznego obiegu¹².

Produkcja piśmiennictwa historycznego, poza specyficznymi uwarunkowaniami rynkowymi, pozostawała w ścisłym związku z przypadającym na XIX stulecie rozwojem nauk historycznych w Europie, rozwojem badań uniwersyteckich, zakładaniem czasopism i towarzystw naukowych. Skutkowało to m.in. wzrostem liczby uczonych zainteresowanych badaniem przeszłości i w konsekwencji wzrostem liczby publikacji, w tym edycji źródłowych, monografii i syntez oraz wydawnictw popularnych odwołujących się do przeszłości. Historia na stałe wkroczyła do szkolnej edukacji. Jak podkreślał Jerzy Maternicki, wiek XIX uznawany był niejednokrotnie za wiek historii¹³. Wspomniane procesy niewątpliwie miały miejsce na ziemiach polskich, chociaż w sytuacji zaborów rozwój instytucjonalny badań historycznych nie przebiegał prawidłowo. Brak wsparcia ze strony państwa zastępował prywatny mecenat i entuzjazm społeczny, co jednak nie zawsze wystarczało do kompleksowej realizacji zadań¹⁴. Jednocześnie upadek Rzeczypospolitej i podział ziem między państwa zaborcze rozbudziły szczególne zaciekawienie rodzimą przeszłością, modne wręcz stało się gromadzenie pamiątek, na rynku księgarskim pojawiały się dzieła opisujące w różnej formie przeszłość narodową.

W pierwszej kolejności, mimo niepełnych danych, należałoby postawić pytanie o obecność piśmiennictwa historycznego w księgozbiorach ówczesnych elit. Odnosząc się do ogólniejszych problemów alfabetyzacji, grono potencjalnie mogące uczestniczyć w kulturze pisma w początkach XIX w. na ziemiach polskich było wyjątkowo szczupłe. Jerzy Samuel Bandtkie liczbę piszących i czytających po polsku szacował na ok. 300 tys., jednak z tego tylko 3 tys. zaliczał do zainteresowanych polskojęzycznymi drukami¹⁵. Kazimierz Ossowski w oparciu o spisy ludności z czasów Księstwa Warszawskiego czyli w początkach XIX w. określał potencjalny krąg odbiorców prasy na ok. 8% ludności¹⁶. Na pewno niekorzystanie wypadały porównania z innymi krajami zwłaszcza Europy zachodniej. We Francji już pod koniec XVIII w. 50% mężczyzn i co trzecia kobieta posiadała umiejętność czytania i pisania, w Cesarstwie Niemieckim w 1871 r. umiało czytać i pisać¹⁷.

Zatem gromadzenie księgozbiorów, w świetle badań nad społeczeństwem Królestwa Polskiego XIX w., poziomu i zasięgu szkolnictwa i innych zewnętrznych uwarunkowań, było widoczne wśród części społeczeństwa nazywanego przez Ludwika Hassa „warstwą oświeconą”¹⁸. W jej skład wchodziły osoby, które z racji wykształcenia i wychowania rozumiały znaczenie nauki i kultury, a pozycja społeczna, wy-

---

12 A. Gruca, *Badania nad książką i jej rodzajami w Polsce po II wojnie światowej*, „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 179.

13 J. Maternicki, *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, Warszawa 1981, s. 9.

14 A. Mężyński, *Mecenat nad publikacjami naukowymi w XIX wieku*, [w:] *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce. Studia*, red. J. Kostecki, Warszawa 1999, s. 143–170.

15 J. S. Bandtkie, *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych w których polskie dzieła wychodziły*, t.1, Kraków 1826, s. 30–31.

16 K. Ossowski, *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004, s. 347.

17 M. Lyons, *New readers in nineteenth century: Women, Children, Workers*, [w:] *A History of reading in the West*, red. G. Cavallo, R. Chartier, [Cambridge] 1999, s. 313.

18 L. Hass, *Warstwa oświecona na ziemiach centralnej Polski (w świetle jej organizacji)*, [w:] *Inteligencji polskiej dole i niedole XIX i XX wiek*, Łowicz 1999, s. 52–103.

konywany zawód, zajęcie umożliwiały im aktywniejszą konsumpcję dóbr kultury. Co prawda badacze przywołując ówczesnych publicystów, utyskiwali na obojętność potencjalnych odbiorców/nabywców, nie kwapiących się do ponoszenia wydatków na książki. Zdaniem Franciszka Grzymały obok małej liczby czytających „szczególnie mało upowszechnionym jest zwyczaj, ażeby ludzie (nie mówię bogaci, ale miernych nawet dochodów) odkładali co rok pewną szczupłą sumę zastosowaną do stanu pieniędzy na zakupienie książek i na powolne, stopniowe zwiększanie swoich bibliotek lub biblioteczek”¹⁹. Jednocześnie, niezależnie od opinii publicystów i szczupłości oświeconego grona, koniec XVIII w. i początek nowego stulecia przyniosły w Polsce (za przykładem Francji) szczególne ożywienie kolekcjonerstwa, wzmożło się zainteresowanie także książką jako źródłem informacji i świadomość jej znaczenia dla kultury narodowej²⁰. Szczególne ożywienie widoczne stało się wśród arystokracji i uczonych. Po podziale ziem polskich rozwijał się mecenat zarówno o charakterze patriotycznym, jak i związany z modą lub indywidualnymi upodobaniami estetycznymi²¹. Jak pisał Joachim Lelewel rozkwitał ruch bibliofilski, poszukiwano tego co rzadkie, wyjątkowe, szczególnie narodowe, w obliczu upadku państwa chciano ratować, to co mogło odejść w zapomnienie. Pojawienie się w 1814 r. *Historii literatury polskiej* Feliksa Bentkowskiego wzmożło ruch antykwarski, modne stało się bywanie na licytacjach, szperanie w starych zbiorach klasztornych, kościelnych i we dworach ziemiańskich, chociaż, jak twierdził Lelewel, na miano prawdziwych bibliofilów zasłużyli nieliczni²².

Warto przypomnieć, że niemałą rolę w przemianach ówczesnego wtórnego rynku książki przyniosły prowadzone na ziemiach polskich, kasaty zakonów począwszy od kasaty jezuitów w 1773 r., następnie w Królestwie Polskim mające miejsce na szerszą skalę w 1819 r. i kolejno w ramach represji po powstaniu styczniowym w 1864 r. Niejednokrotnie bogate biblioteki, zasobne w cenne druki i rękopisy, w tym dawne kroniki, ulegały rozproszeniu, ale też cenne foliały stawały się obiektem zainteresowania kolekcjonerów, część książek zasiliła lokalny wtórny rynek, dzięki czemu uniknęła zniszczenia lub wywózki.

Jak stwierdziła Kazimiera Maleczyńska, w XIX stuleciu książki gromadzili przede wszystkim ludzie nauki, prawnicy, lekarze i inni przedstawiciele inteligencji, zaś poza miastem księgozbiory znajdowały się na plebaniach i w domach ziemiańskich. Na podstawie dotychczasowych fragmentarycznych ustaleń badacze z reguły podkreślali humanistyczny charakter większości kolekcji, szczególnie wielkoziemiańskich, zwracali uwagę na liczną obecność piśmiennictwa historycznego, starych druków i rękopisów. Szczególnie chętnie, w świetle fragmentarycznych danych, gromadzono dawne kroniki, w tym Jana Długosza, a także historyków XVI wieku i epok późniejszych²³.

19 F. Grzymała, „Astrea” 1823: za K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s. 198.

20 A. Chamera-Nowak, *Biblioteka, której nie ma...: Andrzej Edward Koźmian i jego książki*, Warszawa 2015, s. 12.

21 G. Bąbiak, *Sobie, ojczyźnie, potomności... Wybrane problemy mecenatu kulturalnego elit na ziemiach polskich w XIX w.*, Warszawa 2010, s. 30–31.

22 E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1996, s. 148–149.

23 K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 198.

Przykład dobrze wpisujący się w nurt kolekcjonerski początków XIX w., stymulowany uczuciami patriotycznymi oraz zainteresowaniami kulturalnymi właściciela, stanowi biblioteka Andrzeja Edwarda Koźmiana gromadzącego m.in. przedrozbiorowe polonica dla ocalenia dziedzictwa narodowego. W świetle znanej części księgozbioru (starodruków z Ossolineum) ważny dział stanowiło piśmiennictwo historyczne, obok dzieł prawnych, politycznych i literatury pięknej. W bibliotece znalazły się następujące druki: *Historia Polski* Jana Długosza (1615), kronika Łukasza Górnickiego *Dzieje w Koronie*, Joachimi Pastorii (Pastorius) *Florus Polonicus seu Polonicae historiae epitome* z 1679 r. będące popularnym wydaniem dziejów Polski do 1660 r.²⁴ Wśród rozpraw historycznych znajdowała się *Historia narodu polskiego* Adama Naruszewicza, *Kodeks dyplomatyczny* Macieja Dogiela, *Histoire generale de Pologne* Pierre'a Josepha Solignaca, *Historia consensus Sandomiriensis* Daniela Ernesta Jabłońskiego. Inną część zbiorów stanowiły dzieła poświęcone zasłużonym dla Polski władcom, dostojnikom świeckim i duchownym (w tym panującym z dynastii Wazów: Zygmuntowi III, Władysławowi IV i Janowi Kazimierzowi, ponadto Janowi III Sobieskiemu, czy Tomaszowi Zamojskiemu), ponadto *Poczet herbowy szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Xięstwa Litewskiego* (Kraków 1797)²⁵.

Książki historyczne stanowiły także stałą pozycję nie tylko w bibliotekach o powszechnie występującym uniwersalnym charakterze, ale nie brakowało ich także w księgozbiorach o sprofilowanej tematyce. Przykład tego typu kolekcji stanowiła biblioteka Kajetana Kraszewskiego (1820–1873) w Romanowie na Lubelszczyźnie. Wielopokoleniowy księgozbiór rodziny znanej z czytelniczych i literackich tradycji intensywnie uzupełniany był przez właściciela słynącego z pasji naukowych o dzieła tworzące przydatny warsztat naukowy amatora – badacza ciał niebieskich i właściciela małego obserwatorium. W konsekwencji biblioteka w 1875 r. składała się z ok. 6000 tomów, powiększona została przez syna Kajetana – Krzysztofa do 13000 tomów w 1909 r.²⁶ Nie brakowało w bibliotece opracowań astronomicznych i z nauk przyrodniczych, ale istotną część stanowiły druki humanistyczne i literatura piękna. Bibliotekę zapełniały dawne statuty i konstytucje sejmowe, staropolskie kroniki, wydawnictwa źródłowe współczesne właścicielom, ponadto syntezy dziejów Polski. Gromadzenie księgozbioru kontynuowali synowie, część trafiła do Biblioteki Jagiellońskiej, część do Biblioteki im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, tu jednak znalazły się przede wszystkim zbiory przyrodnicze, reszta pozostała w rękach prywatnych. Wśród znanych starodruków o tematyce historycznej znajduje się m.in. *Statut Wielkiego ks. Litewskiego* (Wilno 1744), *Konstytucje sejmu walnego ordynaryjnego warszawskiego* (Warszawa 1782), ponadto *Uwagi nad traktatami między Rosją i Polską zawartymi* (wyd. po 1789). O szerszych zainteresowaniach historycznych świadczyły rozprawy dotyczące dziejów powszechnych, w tym historia rewolucji we Francji, historia Węgier i starożytnej Kartaginy²⁷.

Obszerną bibliotekę szacowaną na ok. 1000 tomów, z przewagą publikacji przyrodniczych, zgromadził Paweł Rohland (1873–1926) z położonej w pobliżu Lublina Żabiej Woli. Na podstawie zapisów inwentarzowych z lat 1937–1938 w WBP im.

24 A. Chamera-Nowak, *Biblioteka, której nie ma...*, s. 116–117.

25 A. Chamera-Nowak, *Biblioteka...*, s. 147–148.

26 J. Kozińska-Chachaj, *Księgozbiory ziemiańskie na Lubelszczyźnie w XIX i XX w.*, „Bibliotekarz Lubelski” 2004, t. 47, s. 64, 65.

27 Ibidem, s. 66.

H. Łopacińskiego w Lublinie można stwierdzić obecność dzieł dotyczących historii Polski, a wśród nich wymieniona została *Historia narodu Polskiego od początku chrześcijaństwa* Adama Naruszewicza, rozprawy Józefa Szujskiego, ponadto powieści historyczne Walerego Przyborowskiego oraz opracowania z dziejów powszechnych²⁸.

Znany jest także księgozbiór arcybiskupa Wincentego Teofila Chościak-Popiela (1825–1912). Duchowny pochodzący z Kielecczyny, związany był w trakcie swojej kariery duchownej z seminariami w Kielcach, Lublinie, następnie z biskupstwem kujawsko-kaliskim w latach 1876–1883 i Inowrocławiem. Zwieńczenie jego kariery stanowiło powołanie na stanowisko arcybiskupa warszawskiego, funkcje tę pełnił do 1912 r. W zachowanym inwentarzu biblioteki prywatnej arcybiskupa z 1880 r., jak podaje Bernadeta Iwańska-Cieślak zostało wymienionych 2188 pozycji w 4170 tomach. Tematyka księgozbioru wymaga oddzielnej analizy, edycję inwentarza zapowiada autorka, ale w świetle wspomnianego spisu mającego charakter topograficzny wiadomo, iż w bibliotece duchownego – zdominowanej w dużej mierze przez piśmiennictwo religijne – nie zabrakło książek opisujących historię i prawo na ziemiach polskich. Książki te umieszczono w oddzielnej szafie²⁹. Dostojnik kościelny posiadał także dzieła z literatury polskiej (głównie poezje), bibliografie polskich druków, w tym Karola Estreichera, Feliksa Bentkowskiego Jerzego Samuela Bandtkiego, Joachima Lelewela *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. Jednocześnie, jak podkreśla B. Iwańska-Cieślak, duchowny, wspominając lata młodości, przywoływał atmosferę intelektualną domu rodzinnego, pisał o czytaniu i słuchaniu książek, z których, obok klasyków francuskich rozwijających smak, wspominał pieśni Niemcewicza, poezje Woronicza, Góreckiego, które obudziły miłość ojczyzny, zaś lektura Rulhiera wzbudziła uczucie żalu i wstydu po upadku państwa polskiego³⁰. Na pewno księgozbiór stanowił odzwierciedlenie drogi zawodowej duchownego, odpowiadała na potrzeby naukowe i dydaktyczne, był przydatny w pełnieniu posługi kapłańskiej, ale także stanowił świadectwo patriotyzmu i zainteresowań przeszłością narodową.

Jeszcze inaczej przedstawiała się sytuacja w przypadku środowisk nie odznaczających się szczególnymi pasjami bibliofilskimi, nie uprawiających własnej twórczości, ale wchodzącej w skład „warstwy oświeconej” uczestniczących w kulturze druku, gromadzących książki w celach edukacyjnych, poznawczych i rozrywkowych. Co prawda ówczesni publicyści szczególnie w pierwszych dekadach XIX stulecia utyskiwali na obojętność warstw oświeconych, pisząc o niewielkiej liczbie czytających stwierdzali iż „mniej jeszcze takich którzy by w stosunku do swoich dochodów pomiędzy rozmaitemi wydatkami kładły także rubrykę na zakupowanie książek, a tem samym utworzenie w każdym domu biblioteczki (jak to we Francji i w Niemczech widzieć można)”³¹. Wydaje się zatem konieczne zwrócenie uwagi i zbadanie stanu domowych księgozbiorów pozostałej części warstwy oświeconej. Zbiorów, które z reguły ulegały rozproszeniu i nie zachowały się do naszych czasów. Pomocne w tym przypadku stają się źródła archiwalne, przede wszystkim inwentarze pozostałości, sporządzane na terenie Królestwa Polskiego zgodnie z ustawą o notariacie od 1808 r.

28 E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. 2, Warszawa 1926, s. 541.

29 B. Iwańska-Cieślak, *Książka w życiu arcybiskupa Wincentego Teofila Chościak-Popiela (1825–1912)*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum” 2017, nr 2, s. 43.

30 Ibidem, s. 29.

31 E. Słodkowska, *Biblioteki w Królestwie Polskim...*, s. 144.

i licznie zachowane do czasów współczesnych³². Niezależnie od dylematów natury źródłoznawczej są one dobrą podstawą, dającą wyobrażenie o skali obecności książki w domowym wyposażeniu ówczesnego społeczeństwa³³.

W wyniku kwerendy przeprowadzonej w lubelskich aktach notarialnych odnotowano 936 inwentarzy pozostałości należących do okolicznego ziemiaństwa, inteligencji, duchowieństwa, sporadycznie niższych warstw miejskiej ludności zamieszkującej w obszarze właściwości notariuszy. W 1/3 inwentarzy znajdowały się spisy księgozbiorów, bądź wymieniono pojedyncze książki. Podobnie badania Czesława Erbera nad książką na Kielecczyźnie ukazują przydatność inwentarzy notarialnych do poznania domowych bibliotek³⁴.

Wielkość domowych księgozbiorów, udział piśmiennictwa historycznego

W świetle inwentarzy notarialnych należy zauważyć, że wielkość domowych zbiorów była zróżnicowana, niemniej np. w przypadku mieszkańców miasta najczęściej wahała się w przedziale 21–100 tytułów (ponad 42%), jednak niemal połowa wspomnianych zbiorów nie przekraczała 50 książek, jak miało to miejsce w Lublinie. Jednocześnie co czwarty księgozbiór liczył ponad 100 tytułów, z czego połowa zawierała ponad 200 pozycji³⁵. Podobne dane dla Kalisza przytacza Krzysztof Walczak, głównie w odniesieniu do pierwszej połowy stulecia, chociaż podaje także dobrze widoczne przykłady bogatych kolekcji przekazywanych w późniejszym okresie do bibliotek³⁶. Zbliżonej wielkości księgozbiory gromadzili duchowni, w przypadku danych dotyczących Lublina 1/2 biblioteczek księży składała się z 20 do 100 tytułów, większe zbiory powyżej 200 tytułów posiadał niespełna co piąty duchowny. Zasobniejsze domowe biblioteczki gromadzili przedstawiciele zawodów umysłowych w stolicy. A. Skrzypczak, badając księgozbiory lekarzy warszawskich uznał za małe księgozbiory zawierające nieco powyżej 200 tytułów, odnotował zaś biblioteki liczące powyżej 900 książek, należące do wykładowców wydziału lekarskiego UW³⁷.

W przypadku ziemiaństwa, wobec braku pełniejszych danych ilościowych, na przykładzie inwentarzy księgozbiorów lubelskich można stwierdzić, iż biblioteczki powyżej 200 tytułów stanowiły ponad 1/4 znanych przypadków, jednocześnie w co czwartym domu odnotowano jedynie od 21 do 50 tytułów. Podobnej wielkości zbiory były charakterystyczne dla ziemiaństwa kieleckiego, chociaż zarówno na Lubelszczyźnie, jak i na ziemi kieleckiej nie brakowało większych bibliofilskich kolekcji³⁸.

---

32 A. Dymmel, *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 2013, s. 33–58.

33 B. Bieńkowska, *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 65–75.

34 Cz. Erber, *Dzieje książki na Kielecczyźnie w latach 1795–1865*, Kielce 1996.

35 A. Dymmel, *Księgozbiory domowe w Lublinie...*, s. 115–116.

36 K. Walczak, *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945*, Kalisz 1996, s. 236.

37 A. Skrzypczak, *Księgozbiory lekarzy warszawskich XIX wieku jako podstawa do oceny kultury naukowej środowiska*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, t. 7, s. 122.

38 Cz. Erber, *Dzieje książki na Kielecczyźnie...*, s. 226–258.

Kolejny problem dotyczy zawartości tematycznej domowych biblioteczek. Przedstawiciele elit miejskich, w świetle badań nad domowymi księgozbiorami w Lublinie, z reguły gromadzili piśmiennictwo o zróżnicowanej tematyce, jednak z wyraźną dominacją piśmiennictwa fachowego, podręczników z różnych dziedzin, w większych księgozbiorach obecna była literatura piękna. Stałą pozycję stanowiły książki historyczne, w przybliżeniu stanowiące ok. 8% odnotowanych tytułów³⁹. W przypadku ziemiaństwa wskaźnik ten dochodził w ogólnym ujęciu do 10%, chociaż indywidualnie rozkład w poszczególnych księgozbiorach był nierównomierny i niejednokrotnie druki historyczne stanowiły większą część domowych zbiorów (20–30%). Z reguły w domach ziemiańskich, jeśli zbierano książki, to ważne miejsce zajmowały opracowania przydatne w prowadzeniu gospodarstwa, poświęcone nowoczesnemu rolnictwu i przemysłowi, poradniki medyczne, podręczniki potrzebne w edukacji szkolnej i nauczaniu domowym, literatura piękna. Podobnie badania nad księgozbiorami ziemiaństwa kieleckiego potwierdzają w ogólnym ujęciu użytkowy i edukacyjny charakter większości zbiorów zorientowanych na piśmiennictwo poświęcone rolnictwu, poradniki, podręczniki, druki religijne, ponadto literaturę piękną, w tym klasykę i modne romanse. Niemniej autor zwrócił uwagę na obecność dawnych kronik i zbiorów praw szczególnie w księgozbiorach, które uznał za wielopokoleniowe. Uwagę zwrócił księgozbiór po Ignacym Dąbskim właścicielu dóbr w Szyszczycach pełen literatury pięknej polskiej i obcej, kalendarzy o wiejskim bytowaniu, jednak dobrze wyposażony w dzieła o historii kraju. Autor nie podaje ustaleń ilościowych, ale przytacza przykładowe tytuły, w tym pierwsze wydanie Macieja z Miechowa *Chronica Polonorum* i Wespazjana Kochowskiego *Annalium Polonae*⁴⁰.

Niższe wskaźniki obecności książki historycznej występowały w przypadku znanych księgozbiorów duchownych, chociaż niejednokrotnie zadbano przynajmniej o pojedyncze tytuły poświęcone dziejom Polski. Księgozbiory duchowieństwa zdominowane były przez druki religijne, ale w wielu przypadkach pojawiła się *Kronika Polska* w gockim druku in folio, *Kronika Polska* Marcina Bielskiego in folio, *Historia* Wincentego Kadłubka⁴¹. Kanonik lubelski Jan Boryski, zarazem inspektor szkoły, posiadający stosunkowo bogatą bibliotekę złożoną ze 307 tytułów w 379 woluminach, był właścicielem popularnej *Historii książąt i królów* Teodora Wagi, *Dziejów Królestwa Polskiego* Jerzego Samuela Bandtkiego oraz *Historii narodu Polskiego od początku chrześcijaństwa* z 1784 r.⁴²

Szczególnie istotne zagadnienie stanowi analiza tematyki gromadzonych księzek historycznych. W przypadku ziemiaństwa lubelskiego do powstania styczniowego znane są 103 spisy inwentarzowe domowych księgozbiorów należących do ziemian i ziemianek. Ogółem wymienione zostały 783 tytuły, wśród których niemal w podobnych proporcjach występowały dzieła poświęcone historii powszechnej (39,47%) i historii Polski (34,21%), opracowania dziejów starożytnych (6,39%), z nauk pomocniczych historii (4,32%), książki poświęcone teorii i metodom historycznym (2,06%) oraz trudniejsze do jednoznacznego zakwalifikowania ogólnie określone dzieła historyczne (4,32%). W zbiorach znajdowały się także, co prawda

39 A. Dymmel, *Księgozbiory domowe...*, s. 150.

40 Cz. Erber, *Dzieje książki na Kielecczyźnie...*, s. 252–253.

41 Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Akta K. Chełmickiego notariusza w Lublinie 1826, akt 67, inw. ks. Pawła Nestorowicza.

42 APL Akta K. Chełmickiego notariusza m. Lublina 1847, akt 68.

nieliczne, czasopisma o tematyce historycznej, mapy i ryciny. Znacząca część opracowań poświęconych przeszłości (ponad 70% tytułów) została wymieniona w inwentarzach spisanych w okresie międzypowstaniowym, co wiązało się z relatywnym wzrostem zasobności domowych księgozbiorów oraz rozwojem nauk historycznych i w konsekwencji większą podażą publikacji na rodzimym rynku wydawniczym.

W pierwszych dekadach stulecia uwagę przyciągały rozprawy poświęcone nieodległym i dramatycznym wydarzeniom rozbiorów. Mieszkańcom dworów ziemiańskich znane były traktaty francuskich autorów, w tym autorstwa historyka i zarazem sekretarza posła francuskiego w Rosji Claude-Carlomana Rulhière'a pt. *Histoire de l'anarchie de Pologne et du demembrement de cette republique, suivie des anecdotes sur la Revolution de Russie en 1762* (Paris 1807) przedstawiająca dzieje Rzeczypospolitej na tle międzynarodowym. Praca licząca ponad 1000 stron, ukończona w 1772 r., mająca liczne edycje w języku francuskim i niemieckim w latach 1807–1843 stanowiła istotne źródło wiedzy o ówczesnej Polsce m.in. dla Francuzów w czasach Napoleona. Popularna też była wśród polskich nabywców polska wersja przetłumaczona m.in. przez Józefa Kalasantego Szaniawskiego, S. Staszica, F. K. Dmochowskiego pt. *Historia bezrządu Polski. Dzieło pośmiertne* wydana w Warszawie w 1808 r. W księgozbiorach wymieniono także *Histoire générale de Pologne* pióra sekretarza króla Stanisława Leszczyńskiego Pierre'a Josepha Solignaca (t. 1–5, Paris 1750)⁴³ tłumaczoną także na język polski w latach 1763–1767. Ponadto odnotowano *Histoire de la révolutions de Pologne* (Paris 1797).

W domowych bibliotekach nie zabrakło dzieł rodzimych historyków, w tym Adama Naruszewicza *Historii narodu polskiego od początku chrześcijaństwa* (1780–1786, t. 2–6) utrzymanej w nurcie historiografii oświeceniowej, opartej na doskonałej podstawie źródłowej opisującej nie tylko dzieje polityczne, ale i kulturę, społeczeństwo oraz gospodarkę. Warto zwrócić uwagę, że tom pierwszy wydany został dopiero w 1824 r., do czego zapewne przyczyniło się kontrowersyjne ujęcie początków narodowych dziejów, m.in. podważające sarmackie pochodzenie Słowian i krytyczne podejście do pierwszych legend⁴⁴. Ponadto wymieniona została *Historia Polska* pióra Jerzego Samuela Bandtkiego⁴⁵. Popularnością cieszyło się dzieło Teodora Wagi *Historia książąt i królów polskich*. W księgozbiorach widniały także ogólnie określone tomy „Historia Polski w krótkości zebrana”, „Początki historii Polskiej bez końca”. Istotną rolę w upowszechnianiu wiedzy historycznej odegrała twórczość Juliana Ursyna Niemcewicza. Poświęcone wybitnym postaciom i ważnym wydarzeniom w historii Polski *Śpiewy historyczne* wydane w latach 1808–1810 powstałe na zamówienie Towarzystwa Przyjaciół Nauk, napisane w atrakcyjnej dla odbiorcy formule, służyły popularyzacji i podtrzymaniu tożsamości narodowej, oferując uproszczoną lecz zapadającą w pamięć wizję przeszłości⁴⁶. Podobnie do do-

43 APL Akta K. Chełmickiego notariusza w Lublinie 1828, akt 8, inw. Benedykta Rzewuskiego.

44 A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, Poznań 2006, s. 404–405; Akta J.F. Górskiego notariusza w Lublinie 1816, akt 967, inw. Katarzyny Trembińskiej.

45 *Krótkie wyobrażenie dziejów Królestwa Polskiego*, t. 1–2, Wrocław 1810; poszerzone wersje: *Dzieje Królestwa Polskiego*, t. 1–2, wyd. 2, Wrocław 1820; *Dzieje narodu polskiego*, t. 1–2, wyd. 3, Wrocław 1835; m.in. Akta F. Wasiutyńskiego notariusza w Lublinie 1860, akt 87, inw. Konstancji Zdzitowieckiej.

46 M.in. APL Akta I. Sobolewskiego notariusza w Lublinie 1835, akt 188, inw. Róży Tatarowiczowej.

mów ziemiańskich trafił chętnie kupowany *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce* tegoż autora, wydany nakładem księgarza i typografa uniwersytetu królewskiego Natana Glücksberga⁴⁷.

W miarę rozwoju badań historycznych i pojawiania się kolejnych opracowań na rynku wydawniczym również w dworach ziemiańskich przybywało edycji prezentujących starożytności krajowe. Popularność zyskała rozprawa *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym, statystycznym opisana* Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego (Warszawa 1843–1846), ponadto *Starożytności historyczne Polskie czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski* krakowskiego historyka i antykwarium Ambrożego Grabowskiego (Kraków 1840). Wymienione tytuły były własnością m.in. radcy Dyrekcji Ubezpieczeń powiatu lubelskiego zarazem dziedzica dóbr Polanówka w okręgu kazimierskim Karola Łabęckiego. Trafiły także do liczącej ponad 1200 woluminów bogatej biblioteki Wincentego Wydźgi właściciela majątku w okręgu hrubieszowskim⁴⁸. Wiedzy o poszczególnych epokach dostarczały ponadto książki historyka, bibliotekarza i pierwszego polskiego etnografa Łukasza Gołębiowskiego. Jego rozprawy, w tym *Dzieje Polski za Władysława Jagiełły i Władysława III* (t. 1–3, Warszawa 1846–1848) wielokrotnie zostały wymienione w spisach księgozbiorów ziemiańskich⁴⁹. Zainteresowanie ziemian także wzbudzały książki poświęcone historii Litwy, przede wszystkim opisujące początki ziem należących do Wielkiego Księstwa Litewskiego, dawne obyczaje i język. W domowych bibliotekach występowały wydane w początkach wieku: *O początkach narodu i języka litewskiego* (Wilno 1808) Ksawerego Bohusza⁵⁰, ponadto *Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z Herulami* Joachima Lelewela, pierwotnie wydane nakładem autora w Wilnie w 1808 r.⁵¹ Popularność ponadto zyskały utrzymane w konwencji gawędy *Obrazy Litewskie* Ignacego Chodźki (Wilno 1843)⁵².

Niewątpliwie uwagę ówczesnych czytelników przyciągały biografie należące do najstarszego gatunku piśmiennictwa historycznego prezentujące dokonania znanych postaci, w tym: *Życia sławnych Polaków, Wspomnienia zgonu zasłużonych Polaków* autorstwa członka Towarzystwa Królewskiego Geograficznego w Paryżu, Eustachego Marylskiego (Warszawa 1829). Popularnością cieszyły się też inne książki służące budowaniu wizji przeszłości przez pryzmat dokonań władców i znanych wodzów. Spośród opracowań tego typu można przywołać dziełko wydane w wersji francuskojęzycznej *Histoire de Stanislaw Jablonowski castellan de Cracovie* G. F. Jonsaca (Lipsk 1774) i następnie przełożoną na język polski pierwszą część *Życie Stanisława Jabłonowskiego* (Warszawa 1789–1790). Bestsellerem okazało się dzieło Juliana Ursyna Niemcewicza *Dzieje panowania Zygmunta III* wydane po raz pierwszy w księgarni Zawadzkiego i Węckiego w 1819 r. Aktualność w okresie międzypowstaniowym, jak można przypuszczać, zachowywały znane opracowania powstałe w pierwszych dekadach stulecia. W ziemiańskich księgozbiorach

47 APL Akta K. Chełmickiego notariusza w Lublinie 1824, akt 85, inw. Stanisława Ciesielskiego; Akta K. Chełmickiego 1838, akt 805, inw. Antoniego Radziwińskiego.

48 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52, inw. Karola Łabęckiego; 1853, akt 365, inw. Wincenty Wydźga.

49 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie 1848–1864, syg. 6, 1853, akt 365.

50 APL Akta J. Wasiutyńskiego notariusza w Lublinie 1826, akt 165, inw. Jana Dolińskiego.

51 APL Akta K. Chełmickiego notariusza w Lublinie 1824, akt 85.

52 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52.

wymienione zostały dzieła Jana Chrzciciela Albertrandiego w tym *Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków* (Warszawa 1827), *Panowanie Henryka Walezjusza* (Warszawa 1825), *Ostatnie lata Zygmunta Starego* J. Lelewela (Warszawa 1821) przechowywane również w znanych bibliotekach połowy stulecia⁵³. Wśród książek historycznych należących do Wincentego Wydźgi, znajdowało się ponadto dzieło *Panowanie Stanisława Augusta* J. Lelewela (Warszawa 1830) oraz *Rys życia i wybór pism Stanisława Leszczyńskiego* Kajetana Niezabitowskiego (Warszawa 1828). Natomiast w bibliotece wspomnianego już Karola Łabęckiego odnotowana została seria *Życia sławnych Polaków* A. Naruszewicza (Lipsk 1827). Do tejże biblioteczki trafiły także ówczesne nowości wydawnicze, w tym dzieło K. W. Wójcickiego *Życiorysy znakomitych ludzi w różnych zawodach* (Warszawa 1849) wydawane w poszytach wraz z rycinami, które uatrakcyjniały edycję wydaną nakładem i drukiem Zawadzkiego i Węckiego⁵⁴. Chętnie kupowano także opracowania historyka i tłumacza, współredaktora *Encyklopedii Powszechnej* Leona Rogalskiego, w tym *Dzieje Jana III* (Warszawa 1847).

Specyficzną część piśmiennictwa historycznego stanowiły druki z historii prawa. Dobrze widoczne zwłaszcza w księgozbiorach z pierwszych dekad XIX w., przechowywane były również w większych bibliotekach schyłku epoki międzywstaniowej. Zachowane edycje z czasów Rzeczypospolitej przydatne w przedrozbiorowym życiu publicznym ziemianstwa, z czasem wraz z sukcesywną utratą znaczenia politycznego wspomnianej grupy w Królestwie Polskim, pełniły głównie rolę historyczną. Jednak ziemianie chętnie przechowywali konstytucje sejmowe i statuty z czasów Rzeczypospolitej, Statuty Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵⁵. Pozostawili ponadto zbiory praw i przywilejów Królestwa Polskiego, w tym znany *Zbiór konstytucji polskich* prawnika sekretarza Zygmunta Augusta Jana Herburta mający kilka wydań w Polsce i za granicą, a przedstawiający stan prawa ziemskiego⁵⁶.

Popularyzacji dziejów ojczystych służyły wywierające duży wpływ na świadomość historyczną opracowania poświęcone lokalnej przeszłości, szczególnie dzieje znamienitszych miast. Uwagę lubelskich właścicieli księgozbiorów zwróciły przede wszystkim monografie: *Historyczny opis miasta Krakowa* A. Grabowskiego (Kraków 1822) i *Wilno od początków jego do roku 1750* J.I. Kraszewskiego. Z oczywistych względów do domowych bibliotek trafiła wydawana w prenumeracie książka Seweryna Z. Sierpińskiego *Obraz miasta Lublina* (Lublin 1839, wyd. II Warszawa 1843)⁵⁷.

Znacznym zainteresowaniem spadkobierców szlachty cieszyły się ponadto opracowania z wybranych nauk pomocniczych historii, szczególnie dzieła heraldyczne prawdopodobnie postrzegane jako praktycznie przydatne lektury. Składały

53 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie 1853, akt 365.

54 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52.

55 APL Akta M. Kobylińskiego notariusza w Lublinie 1820, syg. 15, akt 391, inw. Józefa Skorupskiego; Akta J. F. Górskiego notariusza w Lublinie 1822, syg. 12, akt 2584, inw. Stanisława Kossowskiego.

56 J. Picur, *O zbiorze Statuta y przywileje koronne z łacińskiego języka na polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane, autorstwa Jana Herburta*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017, vol. 6 (1), 167–192; APL Akta J. Wasiutyńskiego 1826, akt 165.

57 APL Akta J. Majewskiego notariusza w Lublinie 1849, akt 112, inw. Józefa Karwowskiego; Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie 1862, akt 1459, inw. Seweryna Głogowskiego.

się nań: *Heraldyka czyli opisanie herbów* w siedmiu egzemplarzach⁵⁸, herbarz *Korona Polska przy złotej wolności* Kaspra Niesieckiego⁵⁹, *Zbiór Nazwisk Szlachty z Opisem Herbow własnych* Piotra Nałęcz-Małachowskiego⁶⁰, *Herbarz Orbis Polonis* Szymona Okolskiego⁶¹. Swoisty wyjątek w tym zestawie stanowiły dwa herbarze w języku rosyjskim należące do Jana Nepomucena Jezierskiego, marszałka szlachty guberni lubelskiej i carskiego koniuszego⁶². W domach miłośników historii dały się zauważyć także prace o tematyce numizmatycznej: *Numizmatyka krajowa* Kazimierza Wł. Bandtkie-Stężyńskiego z 1839 r., *Monety dawnej Polski trzech ostatnich wieków* Ignacego Zagórskiego wydane przez Edwarda Rastawieckiego (Warszawa 1845) z tomem tablic, a także ówczesna nowość wydawnicza *Pieniądze Piastów od najdawniejszych czasów do roku 1300* Kazimierza Stronczyńskiego (Warszawa 1847)⁶³. Ponadto uwagę ziemian przyciągały ozdobne edycje poświęcone faleryście tj. *Gabinet medalów polskich* Edwarda Raczyńskiego (Wrocław 1838) i *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów polskich tyczą z czasów panowania Stanisława Augusta* (Wrocław 1843)⁶⁴.

Za dobre uzupełnienie wiedzy o przeszłości należy uznać edycje źródłowe niejednokrotnie wydawane staraniem znanych mecenasów kultury. Wraz z pojawianiem się na rynku wydawniczym kolejnych edycji dawnych dziejopisów można zaobserwować napływ tego typu publikacji do ziemiańskich domów. Popularnością cieszyły się przede wszystkim dawne kroniki znanych historiografów: *Historia Polski* Wincentego Kadłubka, *Kronika Polska i Litewska* Macieja Strykowskiego (Warszawa 1846), *Kronika* Marcina Kromera⁶⁵ i *Kronika* Jana Długosza⁶⁶. Z dobrym przyjęciem odbiorców, jak można przypuszczać, spotkały się *Listy króla Jana III* wydane przez Edwarda Raczyńskiego (Warszawa 1824)⁶⁷, z czasem w okresie międzypowstaniowym pojawiły się w ziemiańskich siedzibach: *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska (Poznań 1837, II edycja). Miłośnicy książek, jak można sądzić, nie stronili od trudniejszych problemów metodologiczno-filozoficznych nauk historycznych, czego świadectwo stanowiła rozprawa Hugona Kołłątaja *Badania historyczne* (Kraków 1842) zakupiona przez lubelskich ziemian⁶⁸.

Właściciele dworów sięgali także po opracowania poświęcone kulturze, literaturze i sztuce polskiej upatrując w nich dobre uzupełnienie informacji o dokonaniach przodków i dziedzictwie kulturowym wzmacniającym poczucie narodowej tożsamości. Z kręgu powyższej tematyki popularność wśród ziemiańskich

58 APL Akta A. Dąbrowskiego 1830, syg. 9, akt 60, inw. Onufrego Węgleńskiego.

59 APL Akta M. Kobylińskiego notariusza w Lublinie 1820, akt 391; Akta K. Chełmickiego notariusza w Lublinie 1831, akt 21, inw. Jana Ryszkowskiego.

60 APL Akta J.F. Górskiego 1821, syg. 11, akt 2345, inw. Kazimierza Mizgiera; APL Akta K. Chełmickiego notariusza w Lublinie 1838, akt 805; Akta S. Konwickiego 1856 akt 22, inw. Grzegorza Zbyszewskiego.

61 APL Akta J. Wasiutyńskiego notariusza w Lublinie 1824, akt 380, lic. Piotra Domańskiego.

62 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie 1858, akt 997, inw. Jezierskiego.

63 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52.

64 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1853, akt 365.

65 APL Akta I. Rzeszotarskiego 1858, akt 997; Akta I. Rzeszotarskiego 1862, akt 1459.

66 APL Akta E. Brodowskiego notariusza w Lublinie 1863, akt 33.

67 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie 1853, akt 365.

68 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52; Akta I. Rzeszotarskiego 1858, akt 997.

czytelników zyskała *Historia literatury polskiej* Feliksa Bentkowskiego (Warszawa 1814). Do domowych bibliotek trafiły także: *Historia szkół w Koronie i w Wlk. Ks. Litewskim od najdawniejszych czasów aż do 1794 roku* Józefa Łukaszewicza (Poznań 1849), *Teatr starożytny w Polsce* K.W. Wójcickiego (Warszawa 1841). Nabywców wśród lubelskiego ziemiaństwa znalazła ozdobna edycja *Wiadomości historycznych o sztukach w dawnej Polsce* znawcy sztuki i varsavianisty Franciszka M. Sobieszczańskiego (Warszawa 1847)⁶⁹.

Z uwagi na tematykę warto wspomnieć odnotowane wśród „domowych” druków czasopismo „Pamiętnik Historyczno-Polityczny” z lat 1782–1792. Periodyk, zgodnie z tytułem, poświęcony w części zagadnieniom historycznym, głównie dziejom najnowszych, propagował jednocześnie program stronnictwa patriotycznego, merkantylizm i rozwój gospodarczy⁷⁰. Swoisty sugestywny środek przekazu służący upowszechnianiu wiedzy historycznej stanowiły źródła ikonograficzne, przede wszystkim mapy przydatne w edukacji oraz ryciny dostępne coraz szerszym kręgom odbiorców dzięki rozwojowi technik ilustracyjnych, szczególnie niedrogiej litografii. W domowych bibliotekach odnotowana została „mapa Polski dawnej płótnem poklejona”⁷¹, następnie *Atlas starożytny* złożony z 20 map. Ponadto w jednej z ziemiańskich bibliotek pojawił się portret księcia Józefa Poniatowskiego⁷², który z uwagi na udział w kampanii napoleońskiej i tragiczną śmierć był zaliczany do grona bohaterów narodowych. Wymieniona została także mapa objaśniająca panowanie Bolesława Chrobrego ukazująca przestrzenne wyobrażenie dokonań znanego władcy. Uwagę ziemian przyciągały ponadto zbiory grafik, w tym, zgodnie z informacjami podanymi w inwentarzach, 12 *Wizerunków znakomitych ludzi w Polsce* wydanych przez Franciszka Ksawerego Preka (Lwów 1828) z dołączeniem krótkiego opisu ich życia oraz „10 wizerunków sławnych Polaków litografowanych z opisem ich życia pod ryciną w formie ćwiartki”⁷³.

Pewne odzwierciedlenie preferencji właścicieli biblioteczek, przy świadomości niedoskonałości informacji źródłowych, ukazuje zestaw bestsellerów złożony z tytułów odnotowanych co najmniej dwukrotnie w ziemiańskich księgozbiorach. Na pierwszym miejscu należy wymienić zbiorczy tytuł: *Konstytucje sejmowe i statuty z czasów Rzeczypospolitej* – (łącznie 16 pozycji), następnie Juliana Ursyna Niemcewicza *Dzieje panowania Zygmunta III* (7), Kasprowicza *Korona Polska przy złotej wolności* (7), Juliana Ursyna Niemcewicza *Śpiewy historyczne* (6), Hugona Kołłątaja *Badania historyczne. Rozbiór krytyczny zasad historii o początkach rodu ludzkiego* (5), Teodora Wagi *Historia książąt i królów polskich* (4), Adama Naruszewicza *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa* (4), Ambrożego Grabowskiego *Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic i Kraków i jego okolice* wyd. II, (łącznie 4), Seweryna Zenona Sierpińskiego *Obraz miasta Lublina* (4), Juliana Ursyna Niemcewicza, *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce* (4), Jerzego Samuela Bandtkie, *Dzieje Królestwa Polskiego* (3), Adama Naruszewicza *Życia sławnych Polaków* (3), *Historia literatury polskiej* Feliksa Bentkowskiego (2), Claude-Carlomana Rulhière *Histoire de l'anarchie de Pologne* (2), Josepha Solignaca *Histoire de la révolutions de Pologne* (2),

69 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52.

70 APL Akta M. Kobylińskiego notariusza w Lublinie 1820, syg. 15, akt 391.

71 APL Akta A. Dąbrowskiego notariusza w Lublinie 1829, akt 20.

72 APL Akta J. Wasutyńskiego notariusza w Lublinie 1826, akt 165.

73 APL Akta I. Rzeszotarskiego notariusza w Lublinie, 1850, akt 52.

Piotra Nałęcz-Małachowskiego *Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych* (2), Kajetana Kwiatkowskiego *Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV* (2), L. Tykła *Ostatni dzień życia ks. Józefa Poniatowskiego* (2), Józefa Miklaszewskiego *Rys historii Polskiej* (2), Kazimierza Stronczyńskiego *Pieniądze Piastów* (2), *Kronika Marcina Kromera* (2).

Istotny kontekst pomocny w narodowej identyfikacji i budowaniu poczucia tożsamości narodowej stanowiła niezbędna wiedza o historii innych narodów. W jej zgłębianiu przydatne były opracowania poświęcone dziejom powszechnym, przede wszystkim europejskim, chociaż można zauważyć zainteresowanie historią Ameryki i zgodnie z oświeceniową modą na egzotykę – krajami azjatyckimi. W świetle poczynionych ustaleń należy stwierdzić, że zawartość domowych bibliotek sprzyjała poznawaniu historii powszechnej. Zgodnie z wymogami edukacyjnymi i indywidualnymi zainteresowaniami znaczną część książek historycznych stanowiły podręczniki i monografie poświęcone minionym wydarzeniom począwszy od czasów starożytnych do dziejów najnowszych wybranych państw i narodów.

Zakończenie

Poczynione ustalenia dowodzą znacznego zainteresowania książką historyczną wśród ówczesnych elit. Wiedza o przeszłości, kulturze, idee, symbolika utrwalone w książkowym przekazie z pewnością wzmacniały poczucie więzi narodowej, służyły integracji społeczeństwa. Na pewno dobrze widoczne jest zainteresowanie książką opisującą czasy świetności Rzeczypospolitej. Umiejętna narracja, odwołania do znanej symboliki rodziły i wzmacniały poczucie przynależności, uwypuklając dokonania i wartości. Poza gromadzeniem popularnych edycji ukazujących chwalebny, niekiedy uproszczony, wręcz tendencyjny wizję czasów minionych oraz dokonania znanych władców, nie unikano tematów trudniejszych związanych z nieodległą historią Rzeczypospolitej. Obywatele dawnych ziem polskich sięgali po książki historyków analizujących przyczyny dramatycznych wydarzeń politycznych końca XVIII w. zakończonych rozbiorem, chociaż znaczniejsze rozprawy historiograficzne na ten temat pojawiły się dopiero w drugiej połowie XIX stulecia. W prywatnych bibliotekach, obok podręcznikowych kanonicznych opracowań, znajdowały się dzieła ukazujące specyfikę wybranych epok i oddziałujące na wyobraźnię popularne biografie. W dobie upadku państwowości dobre spoiwo wzmacniające więź narodową stanowiła kultura i wiedza o dokonaniach w tym zakresie, co znajduje odzwierciedlenie w domowych księgozbiorach. Chętnie sięgano po opracowania opisujące dawne obyczaje, język, sztukę, a także ukazujące bogactwo pamiątek historycznych na ziemiach polskich, dowodzące potrzeby pilnego ich chronienia. Przywiązywano także uwagę do gromadzenia piśmiennictwa poświęconego historii powszechnej, co pozwalało na poznanie specyfiki rozwoju innych państw, jednocześnie stwarzając szerszy kontekst poczucia dziedzictwa kulturowego. Z pewnością rola książki historycznej w kształtowaniu tożsamości narodowej w Polsce wymaga dalszych badań.

Bibliografia

- Bieńkowska B., *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 65–75.
- Chamera-Nowak A., *Biblioteka, której nie ma...: Andrzej Edward Koźmian i jego książki*, Warszawa 2015.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie*, t. 2, Warszawa 1926.
- Darnton R., *An early information society: News and the Media in Eighteenth-century Paris*, „The American Historical Review” 2000, vol. 105, nr 1, s. 1–35.
- Dymmel A., *Księgozbiory prywatne ziemiaństwa lubelskiego w połowie XIX wieku (w świetle akt notarialnych Serafina Konwickiego)*, „Res Historica” 2002, z. 3, s. 243–255.
- Dymmel A., „*Nabożne, szkolne, światowe*”. *Biblioteczki lubelskich ziemianek w pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków XIX–XX wieku*, red. D. Jarosz, A. Chamera-Nowak, Warszawa 2015, s. 189–208.
- Erber Cz., *Dzieje książki na Kielecczyźnie w latach 1795–1865*, Kielce 1996.
- Grabski A.F., *Dzieje historiografii*, Poznań 2006.
- Gruca A., *Badania nad książką i jej rodzajami w Polsce po II wojnie światowej*, „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 164–185.
- Hass L., *Warstwa oświecona na ziemiach centralnej Polski (w świetle jej organizacji)*, [w:] *Inteligencji polskiej dole i niedole XIX i XX wiek*, Łowicz 1999, s. 52–103.
- Iwańska-Cieślak B., *Książka w życiu arcybiskupa Wincentego Teofila Chościak-Popiela (1825–1912)*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum” 2017, nr 2, s. 27–51.
- Jedlicki J., *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują*, Warszawa 1988.
- Kozińska-Chachaj J., *Księgozbiory ziemiańskie na Lubelszczyźnie w XIX i XX w.* „Bibliotekarz Lubelski” 2004, t. 47, s. 61–74.
- Lyons M., *New readers in nineteenth century: Women, Children, Workers*, [w:] *A History of reading in the West*, red. G. Cavallo, R. Chartier, [Cambridge] 1999, s. 313–344.
- Łastawski K., *Historyczne i współczesne czynniki kształtowania polskiej tożsamości narodowej*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2006/07, nr 3/4, s. 9–39.
- Łepkowski T., *Uparte trwanie polskości: nostalgie, trwanie, nadzieje, wartości*, Londyn, Warszawa 1989.
- Małczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce w okresie zaborów*, Wrocław 1987.
- Mamzer H., *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Poznań 2002.
- Maternicki J., *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, Warszawa 1981.
- Mencel T., *Z dziejów Romanowa*, [w:] *Romanów i Kraszewski*, red. L. Ludorowski, Lublin 1989, s. 23–66.
- Mężyński A., *Mecenat nad publikacjami naukowymi w XIX wieku*, [w:] *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, red. J. Kostecki, Warszawa 1999, s. 143–170.
- Mężyński A., *Wielkoziemiańskie biblioteki publiczne w Polsce w latach 1772–1918*, „Roczniki Biblioteczne” 2002, t. 46, s. 211–242.
- Ossowski K., *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004.
- Picur J., *O zbiorze Statuta y przywileje koronne z tacińskiego języka na polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane, autorstwa Jana Herburta*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017, vol. 6 (1), 167–192.
- Schlesinger Ph., *On national identity: Some conceptions and misconceptions criticized*, „Social Science Information” 1987, nr 2, s. 219–264.

- Schramm T., *Wyznaczniki polskiej tożsamości narodowej u progu odzyskania niepodległości*, <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/schramm.pdf> [dostęp: 30.07.2019].
- Siekierski S., *Czytania Polaków w XX wieku*, Warszawa 2000.
- Skrzypczak A., *Księgozbiory lekarzy warszawskich XIX wieku jako podstawa do oceny kultury naukowej środowiska*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1985, t. 7, s. 115–151.
- Słodkowska E., *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1996.
- Szocki J., *Księgozbiory domowe w Galicji wschodniej 1772–1918*, Kraków 2001.
- Szwed R., *Tożsamość a obcość kulturowa*, Lublin 2003.
- Szyfer A., *Tożsamość kulturowa. Implikacje teoretyczne i metodologiczne*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, nr 1, s. 159–167.
- Walczak K., *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945*, Kalisz 1996.
- Wójcicki K.W., *Wspomnienia literackie z lat 1813–1830*, „Kalendarz J. Ungra”, 1864, s. 3.
- Żarnowski J., *Świadomość regionalna, narodowa i europejska w Polsce historycznej i współczesnej*, „Dzieje Najnowsze” 1996, nr 1, s. 32–37.

The role of the historical book in shaping national identity in the nineteenth century in the light of home collections of intelligence, landed gentry and clergy of the Kingdom of Poland

Abstract

The purpose of the article is to show the place and role of historical books in shaping national identity in the light of the book about family life, intelligence and clergy in the Kingdom of Poland in the nineteenth century. The analysis of literature and the use of archival sources includes determining the scale of contacts of historical books in the homes of the modern enlightened version „, As well as browse the topics collected in the literature. Research shows that historical books on native history were set items in libraries. First of all, apart from study manuals, collecting monographs devoted to political history, the stories of rulers, leaders and sometimes glorifying biographies of national heroes. The equivalent importance of the role of the presentation book in the available formula of cultural heritage, tradition and creating a sense of national identification, especially important in the period of loss of nationality.

Keywords: history book, home collections, national identity, landed collections, intelligence, clergy, Kingdom of Poland, 19th century